

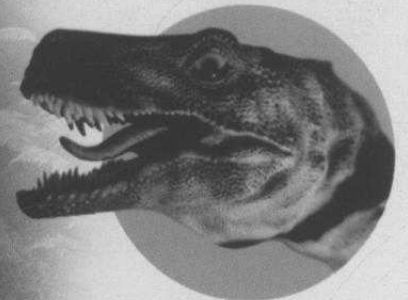
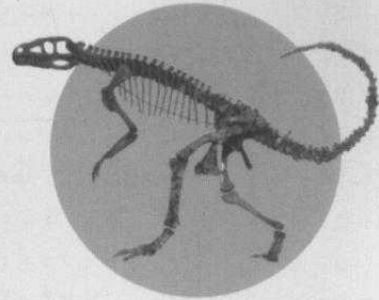
بسم الله الرحمن الرحيم

دایناسورها

گنج دانش

دانشنامه‌ی نوجوان

مؤلف و مترجم: دکتر بابک اعتمادی

فهرست

انتشارات باغ فکر

۴	تقدیرنامه
۵	پدیدآورندگان
۶-۱۹	مقدمه
۲۰-۲۵	درباره‌ی ایران بیشتر بدانیم

عصر دایناسورها

۲۶-۲۷	عصر دایناسورها
۲۸-۲۹	مارمولک ترسناک
۳۰-۳۱	زمینی کاملاً متفاوت
۳۲-۳۳	دایناسورها چه می‌دیدند؟
۳۴-۳۵	درباره‌ی ایران بیشتر بدانیم

بیا یاد نگاهی به دایناسورها بپردازیم

۳۶-۳۷	بیا یاد نگاهی به دایناسورها بپردازیم
۳۸-۳۹	دایناسور چیست؟
۴۰-۴۱	سوالی در مورد فرم پایین تنه
۴۲-۴۳	از کوچک به بزرگ
۴۴-۴۵	دوست‌یابی
۴۶-۴۷	تخم‌های شگفت‌انگیز
۴۸-۴۹	تولد و نگهداری از جوجه‌ها
۵۰-۵۱	شکار
۵۲-۵۳	از اینجا بروید!
۵۴-۵۵	دوستان، باید کنار هم باشیم!

دایناسورهای دوران تریاسه

۵۶-۵۷	دایناسورهای دوران تریاسه
۵۸-۵۹	دایناسورها می‌آیند
۶۰-۶۱	جنگل حشرات
۶۲-۶۳	گیاه‌خواران دوران تریاسه
۶۴-۶۵	دایناسورهای دریایی

گنج دانش (دایناسورها)

ناشر	: انتشارات باغ فکر
مؤلف و مترجم	: بابک اعتمادی
چاپ	: اول ۱۳۹۷
شمارگان	: ۳۰۰ جلد
حروف چین	: آرزو سیاح
اصلاح تصاویر و صفحه‌آرایی	: مهدی فیروزخانی
طرح روی جلد	: سعید دین‌پناه
لیتوگرافی	: حداد
چاپ	: سیم‌غ
شابک	: ۹۷۸-۶-۹۹۱-۳۶-۴-۴

تهران - خیابان انقلاب - خیابان ۱۲ فروغی
کوچه بهشت‌آیین پلاک ۲۱
تلفن: ۶۶۴۸۹۲۵۵ - ۶۶۴۸۹۲۵۲

سرشناسه	: اعتمادی، بابک، ۱۳۶۱ -
عنوان و نام پدیدآور	: دانشنامه نوجوان گنج دانش: (دایناسورها) / مؤلف و مترجم بابک اعتمادی.
مشخصات نشر	: تهران: باغ فکر، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: ۲۰۰ ص: مصور (رنگی): ۲۹×۲۲ س.م.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۹۹۷۳۶-۴-۴
وضعیت فهرست نویسی	: فیا
یادداشت	: واژه‌نامه.
یادداشت	: کتابخانه: ص. ۱۹۸.
موضوع	: دایناسورها - ادبیات نوجوانان
موضوع	: اطلاعات عمومی - ادبیات نوجوانان
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۱ الف ۶۲ / د۲ QE۸۶۲
رده بندی دیویی	: [ج] ۵۶۷/۹
شماره کتابشناسی ملی	: ۲۶۸۹۸۰۵

✧ تعاریف و طبقه‌بندی رده شناختی فرهنگ‌ها و دایرة المعارف‌ها:

واژه‌های فرهنگ، فرهنگنامه، دانشنامه و دایرة المعارف اغلب نزد عامه مفهوم واحدی دارند، درحالی که چنین نیست. اگر بتوان واژه‌های فرهنگنامه، دانشنامه و دایرة المعارف را کم و بیش در مترادف هم به کار برد، دست کم بین «فرهنگ» و «دایرة المعارف» تفاوت‌های عمده‌ای وجود دارد.

✧ فرهنگنامه:

فرهنگنامه را که اسم مرکب است «کتابی که در آن دانش و فرهنگ باشد» تعریف کرده‌اند. فرهنگنامه را معادل دایرة المعارف در عربی، «aidepolcycnE» و «eidepolcycnE» در فرانسه دانسته‌اند و آن کتابی است که در آن آگاهی‌های برگزیده‌ای از همه‌ی رشته‌های دانش بشری یا رشته‌ای خاص از دانش به صورت مقالاتی، حسب موضوع، کوتاه و بلند فراهم آمده است و مراجعه کننده به آن می‌تواند پاسخ پرسش خود را در زمینه‌ی مورد نظر به آسانی بیابد.

✧ دانشنامه

دانشنامه نیز اسم مرکب است و آن را «نامی ناوی دانش و علم، نامه‌ای که در آن از دانش سخن رفته باشد» تعریف کرده‌اند و مترادف است با واژه‌ی فرهنگنامه. وارن پریس، رویاراستار دایرة المعارف «بریتانیکای جدید» دو تعریف برای دانشنامه دارد و می‌گوید: «دانشنامه چیزی کمی بالاتر از کتاب مرجع است که چیزهایی را که وجود دارند، بتوان در آن دید.»

✧ دایرة المعارف

دایرة المعارف اسم مرکب عربی است که آن را کتابی مشتمل بر مجموعه‌ای از معارف بشری، فرهنگ و علوم تعریف کرده‌اند. به عبارت دیگر، ملخصی است قابل فهم از رشته‌های مختلف دانش. به نقل از پریس، دایرة المعارف‌ها خلاصه‌ای از دانش‌اند که گردآورندگان دایرة المعارف‌ها آنها را مهم می‌شمردند و مایلند آنها را در یک جلد گردآورند و هر عصری برگزیدگانی را بدین کار می‌گمارد تا دانش پراکنده‌ی بی‌شکل و بی‌نظم را شکل و نظم بخشند.»

✧ تاریخ دایرة المعارف‌ها در جهان

دایرة المعارف نویسی پیشینه‌ای بسیار طولانی دارد. بسیاری نقش مشرق زمین را در این زمینه طولانی‌تر از غرب می‌دانند و بسیاری دیگر معتقدند که چون در روزگاران باستان فلسفه در برگیرنده‌ی همه‌ی موضوعات دانش بشری بود، فیلسوف به کسی اطلاق می‌شد که جامع همه علوم و دانش زمان خود باشد. از این رو آثار فلاسفه باستان مجموعه‌ای بود از «دایره دانش» لذا در این مختصر، نخست تاریخچه‌ی دایرة المعارف نویسی در غرب، سپس مشرق زمین، بعد جهان اسلام و سرانجام در ایران بررسی می‌شود.

✧ تاریخچه‌ی دایرة المعارف نگاری در غرب

نخستین بخش‌هایی از یک دایرة المعارف که تا کنون باقی مانده است، اثر سیپوس سیپوس (م ۳۳۸-۳۳۹ ق.م) است. او اندیشه‌های افلاطون را در مجموعه‌ای از نوشته‌های تاریخ طبیعی، ریاضی، فلسفه و غیره نقل می‌کند. در مجموعه‌ی آثار افلاطون خلاصه‌ای نظام یافته از دایره‌ی دانش وجود دارد. افزون بر این خطابه‌های ارسطو در «لیسیوم» به مانند اندیشه‌های افلاطون

تأثیر زیادی باقی گذاشته و بسیاری ارسطو را نخستین کسی می‌دانند که اقدام به گردآوری مجموعه‌ی اطلاعات دانش بشری کرده است.

در دوران امپراتوری بیزانس، مجموعه‌ای از دایرة المعارف‌ها در موضوعات مختلف از جمله تاریخ، فقه، پزشکی و جامعه‌شناسی منتشر شد. میشل پسیوس، یکی از دانشمندان روم اثری به صورت پرسش و پاسخ در زمینه‌ی علوم انسانی و تجربی منتشر کرد. در حدود همین زمان دایرة المعارفی به نام «سوداس» منتشر شد. این دایرة المعارف روش سنتی دایرة المعارف نگاری را کنار گذاشت و نخستین بار به صورت الفبایی تنظیم و ارائه شد و به سبب مطالب سودمندش تا قرن‌ها بعد مورد استفاده قرار گرفت. بزرگترین دستاورد قرون وسطی، دایرة المعارفی در ده هزار فصل و در هشتاد مجلد اثر ونسان بووه بود. اواسط قرن هجدهم هیچ دایرة المعارفی از نظر اندازه به پای اثر ونسان بووه نمی‌رسد. مطالب آن با سه عنوان: تاریخ، علوم طبیعی و فیزیکی و علوم اخلاقی تنظیم شده است. از این اثر ترجمه‌های متعددی به عمل آمد. ونسان بووه، معتقد بود که نه فقط کار او باید دنبال شود، بلکه نقطه نظراتش باید مورد تقلید قرار گیرد.

بعد از ونسان بووه کتاب‌هایی در موضوعات مهم نگاشته شد. نخستین کتاب اثر لاتینی (۹۵-۱۲۲۰م) به نام «کتاب‌های گنج» بود. قصد لاتینی این بود که گروه‌های فرهنگی و اقتصادی ایتالیا را به هم نزدیک کند. ترتیب مطالب اثرش خیلی شبیه اثر ونسان بووه بود و زبان، اختصار و دقت دایرة المعارفش آن را اثری ماندگار ساخت. در اوایل قرن هفدهم فرانسیس بیکن^۱، ش. را به روش علمی طبقه‌بندی کرد و قصدش تألیف دایرة المعارفی کاملاً علمی بود. ثمره‌ی تلاش او راه را برای نویسندگان دایرة المعارف هموار ساخت.

دایرة المعارف نویسی، به معنای امروزی آن، از قرن هجدهم شروع شد. در سال ۱۷۰۱ م کورنلی، نخستین دایرة المعارف ایتالیایی را منتشر کرد و در انگلستان جان هریس در ۱۷۰۴ م^۲ نویسندگان را منتشر ساخت. این اثر تمام خصوصیات یک دایرة المعارف جدید را داشت: لوحه‌های منقوش، متون کاربردی، شرح حال‌ها^۳ می‌گوید که دایرة المعارف باید تمام مطالب علمی و تکنیکی را در بر بگیرد.

در سال ۱۷۶۸ یک اسکاتلندی به تدوین مجموعه‌ای به نام «فرهنگ هنرها و علوم» دست زد. این اثر بعدها «دایرة المعارف بریتانیکا» نام گرفت که تا عصر حاضر به حیات خود ادامه داده است. در ویرایش نخست «بریتانیکا» که پدید آورندگان آن سه نفر بودند مقالات بسیار کوتاه بود و بیشتر شبیه یک فرهنگ لغت اما در سال ۱۹۱۹م که چاپ چهاردهم در بیست و سه جلد و یک نمایه منتشر شد، تعداد نویسندگان به دو هزار و پانصد تن رسیده بود؛ تا اینکه دانشگاه شیکاگو در آمریکا امتیاز انتشار آن را خرید و چاپ پانزدهم را به طور کامل با طرحی نو در سی جلد در ۱۹۷۴م منتشر کرد. این چاپ تازه‌ی از دو دیدگاه مختلف بود: یکی نظر کسانی که عقیده داشتند درباره‌ی «هر چه هست» باید مطالبی در دایرة المعارف نگاشته شود، و دیگر نظر کسانی که دایرة المعارف را کاری فرهنگی، در جهت آموزشی کم و بیش شبیه آموزش و پرورش آزاد می‌شمردند. راه حل این مشکل از سوی آدلر ارائه شد و بنا به نظر او دایرة المعارف به سه بخش مجزا ولی به هم پیوسته تقسیم شده است. بخش «پروپدیا» (مقدمه‌ی دانش) که بخشی است مستقل، خلاصه‌ای است تک جلدی از تمام دانش بشری و حکم راهنمای ۲۹ جلد دیگر را دارد. مفهوم «پروپدیا» از ریشه‌ی یونانی است و اصطلاح «انسیکلوپدیا» را از آن ساخته‌اند. آدلر محتوای پروپدیا را به دایره‌ی دانش توصیف می‌کند. بخش دیگر «مایکروپدیا» (دانش خرد) نامیده می‌شود و بخش سوم «مکروپدیا» (بخش دانش کلان) است. افزون بر این سه بخش، دو جلد فهرست راهنما نیز ضمیمه‌ی «بریتانیکا» وجود دارد. در این چاپ ده هزار نویسنده و پژوهشگر از ۱۳۱ کشور جهان با «بریتانیکا» همکاری داشته‌اند. در این چاپ با وجود مقالات پرشمار نوعی انسجام بین مقالات وجود دارد.

در سال ۷۶-۱۸۶۶م پیر لاروس، نویسنده فرانسوی با رهیافت‌هایی به طور کامل بدیع دست به انتشار دایرة المعارفی عظیم زد

که به «فرهنگ لاروس» شهرت یافته است. «لاروس» در نوشتن این اثر بر سبک اثر تأکید دارد و به ویژه به سلیقه‌ی مردم عادی فرانسه اهمیت زیادی می‌دهد. در آمریکا ظهور «وبستر» بعد از «لاروس» در فرانسه و «بروکهاوس» در آلمان آغاز فصل جدیدی بود. این فرهنگ آموزشی زبان انگلیسی آمریکایی که در سال ۱۸۲۸م منتشر شد خصوصیات یک دایرة المعارف را داشت؛ اما در آن از آوردن مدخل‌های طولانی به سبب وجود موضوعات مهم‌تر خودداری شده بود. «وبستر» خیلی زود نظر آمریکاییان را به خود جلب کرد و از آن زمان تا کنون بارها تجدید چاپ شده است. «آمریکانا» در سال ۳۳-۱۸۲۹م در شانزده جلد منتشر شد. انتشار این اثر تاکنون ادامه دارد. این اثر بیشتر بر تاریخ و جغرافیا و زندگی‌نامه آمریکاییان و... تأکید دارد.

«دایرة المعارف جهانی» دستاورد همکاری چند کشور در نشر و فروش آن است. نمونه‌ی موفق از این مشارکت انتشار «دایرة المعارف بین‌المللی بریتانیکا در ژاپن» است. در چین نیز می‌توان از «دایرة المعارف مختصر بریتانیکا» یاد کرد. افزون بر این در نتیجه‌ی چنین مشارکتی «بریتانیکا» در تایوان، کره و ترکیه نیز منتشر شد. نمونه‌ی موفق دیگری از این مشارکت «دایرة المعارف جدید کاکستون» است که نخست در ایتالیا و سپس در بریتانیا منتشر شد. سپس ترجمه‌هایی از آن در فرانسه و اسپانیا انتشار یافت.

✧ دایرة المعارف نگاری در شرق

به عقیده‌ی بسیاری از دانشمندان تاریخچه‌ی دایرة المعارف نویسی در شرق طولانی‌تر از غرب است. نزدیک به دو هزار سال پیش چینی‌ها شروع به نگارش دایرة المعارف کردند. دایرة المعارف‌های چینی به‌طور سنتی با شکل جدید غربی بسیار تفاوت دارند، زیرا دایرة المعارف‌های چینی بیشتر گلچینی بود از ادبای و لغت. این مجموعه‌های فرهنگی توسط دانشمندان برجسته تدوین شده و طی سال‌ها بارها مورد تجدید نظر قرار گرفته‌اند. نخستین دایرة المعارف معروف چینی «آینه‌ی امپراتور» نام داشت که در سال ۲۰۲ میلادی به دستور خاقان وقت چین تدوین شد. هیچ‌کس نمی‌تواند از این دایرة المعارف باقی‌مانده است. غنی‌ترین و مهم‌ترین دایرة المعارف چینی‌ها «دریای شای» نام دارد که در حدود سال ۱۲۶۷م به وسیله‌ی ونگ بینگ لین تألیف شد و در ۱۷۳۸م در ۲۴۰ جلد تجدید چاپ گردید. اما بزرگترین دایرة المعارف جهان که تاکنون تألیف شده «کتاب بزرگ» است که در آغاز قرن پانزدهم انتشار یافت. متأسفانه فقط قسمت کوچکی از ۲۲۹۳ فصل آن باقی مانده است. این فصول در ۱۹۶۳م منتشر شدند.

✧ دایرة المعارف نگاری در جهان اسلام

دایرة المعارف نویسی در جهان اسلام از قرن سوم هجری شروع شد. در جهان اسلام نیز همچون یونان، فلاسفه بر همه‌ی علوم احاطه داشتند و از این رو آثار بسیاری از آنها مجموعه و دایره‌ای از دانش‌های عصر خود بود. اگر دایرة المعارف را با تعریف دقیق و مصطلح امروزی آن در نظر بگیریم، این آثار را می‌توانیم در زمره‌ی نخستین دایرة المعارف‌ها به حساب آوریم؛ خواه آنها که شامل همه‌ی علوم‌اند و خواه آنها که فقط چند شاخه از علوم را در بر می‌گیرند. ایرانیان در روند رشد علم در جهان اسلام سهم عمده‌ای دارند. دایرة المعارف‌های زیادی در جهان اسلام - چه به عربی و چه به فارسی - توسط ایرانیان تألیف و تدوین شده است. از این رو تاریخچه‌ی دایرة المعارف نویسی در جهان اسلام را در دو بخش جهان عرب و سایر کشورهای اسلامی و ایران بررسی می‌کنیم.

✧ دایرة المعارف نگاری در جهان عرب

دایرة المعارف‌ها در جهان عرب به دو گروه عمده تقسیم می‌شوند: گروه نخست دایرة المعارف‌هایی هستند که برای طالبان

علم و برای کسانی که خواهان استفاده از میراث فرهنگی شان بوده‌اند، نوشته شده‌اند و گروه دوم برای مقامات و مدیران عرب نوشته شده است. گروه دوم از دایرة المعارف‌های عربی زمانی به وجود آمدند که اعراب بر نواحی وسیعی از اطراف مدیترانه حاکمیت یافته بودند و برای اداره‌ی این سرزمین‌ها نیاز به اطلاعات داشتند. قدیمی‌ترین دایرة المعارف جهان عرب توسط ابن قتیبه (۲۷۰-۲۱۳ هـ) نوشته شد. ابن قتیبه ادیبی عالم به لغت و نحو، مأنوس با قرآن و معانی قرآن و شعر و فقه بود. کتاب وی با نام «عیون الاخبار» در ده کتاب و به روشی خاص تنظیم شده که عناوینی چون قدرت جنگ، شرافت، شخصیت، یادگیری و علم بیان (فصاحت)، زیباشناسی، دوستی، عبادت، غذا و زنان را شامل می‌شود. از دایرة المعارف‌های مهم قرن چهارم در جهان اسلام «الفهرست» ابن ندیم است که تألیف آن در ۳۷۷ هجری به پایان رسیده است.

کار دایرة المعارف نویسی در جهان اسلام با «رسایل اخوان الصفا» در قرن چهارم ادامه یافت. این اثر که دایرة المعارف گونه است مشتمل بر پنجاه و یک مقاله به زبان عربی است که، پنجاه مقاله‌ی آن هر کدام مربوط به یکی از فنون طبیعی، ریاضی، الهی، و مسایل عقلی و اجتماعی است.

از دیگر دایرة المعارف‌های مهم عربی در قرن هفتم «محاضرة الابرار» اثر ابن عربی است. افزون بر این در قرن هشتم «مقدمه‌ی ابن خلدون» انتشار یافت که اغلب علوم آن دوره را شامل می‌شد.

❖ دایرة المعارف نگاری در ایران

قدیمی‌ترین دایرة المعارف گونه در ایران «دائرة المعارف دین زردشت» به زبان پهلوی است که در قرن دوم و سوم هجری در نه جلد منتشر شد، ولی اکنون و جای آن در دسترس نیست. این کتاب اطلاعات دینی، عادات، عقاید، قرون روایات و تاریخ ادبیات مزدیسنا را در اختیار ما قرار می‌دهد. افزون بر آن، از نظر آشنایی با روایات تاریخی، دینی، ملی و علمی ایرانیان در عهد ساسانیان و در قرون اولیه‌ی پیدایش اسلام مانند مه‌سی به شمار می‌رود.

ادبیات فارسی پس از پیدایش اسلام با ادبیات اسلامی عربی آمیخته شده است. پس از اسلام بسیاری از علما و دانشمندان آثار خود را به زبان عربی نگاشته‌اند، اما از حدود قرن سوم هجری بار دیگر زبان فارسی، زبان فرهنگ و علم شد و ایرانیان با ترجمه‌ی آثار عربی به فارسی توانستند خدمات متقابلی به اسلام و ایران انجام دهند. ترجمه‌ی آثار مختلف به عربی و عربی به فارسی ضرورت طبقه‌بندی علوم را به وجود آورد.

در قلمرو فرهنگ ایران لغت‌نامه نویسی پیشینه‌ای طولانی دارد. در قرن سوم هجری ابو حفص سغدی نخستین فرهنگ لغت فارسی را نوشت. پس از آن کار فرهنگ نویسی در ایران ادامه یافت، اما بسیاری از فرهنگ نویسان تنها به ذکر لغات اکتفا نمی‌کردند و اصطلاحات علمی به ویژه طب و عرفان را نیز بر فرهنگ خود می‌افزودند. لذا این کار می‌تواند سرآغاز کار تألیف دایرة المعارف نویسی در ایران باشد.

دایرة المعارف نویسی به معنی خاص آن از قرن ششم هجری آغاز می‌شود. در سالهای ۵۷۴-۵۷۵ هـ. دایرة المعارف فارسی «جامع العلوم» توسط فخر الدین رازی به رشته تحریر درآمد. این کتاب که مجموعه‌ای است از علوم عقلی و نقلی، خطاب به خدمتگزاران درباری نوشته شده تا آنها به کمک این تقسیم‌بندی کلی، کتبی در مورد رشته‌های علوم تألیف کنند. چون در این اثر به شصت علم پرداخته شده آن را «کتاب ستینی» نیز خوانده‌اند. تألیف این اثر گامی بلند در ساخت دایرة المعارف‌های فارسی بوده، طرح کلی ساخت آن بدین گونه است.

در سال ۷۴۰ هجری «نفائس الفنون فی عرائس العیون» توسط شمس الدین محمد بن محمود آملی نگاشته شد. آملی به بسیاری از رشته‌های علمی زمان خود تسلط داشت. برای نگارش این اثر او بیش از صد رشته‌ی علمی را بررسی کرد.

کتاب دیگری که به پیروی از «جامع العلوم» رازی و «نفائس الفنون» آملی نوشته شده است «جوامع العلوم همایونی» است که شامل بیش از صد رشته می‌شد و تنها چند فصل از آن باقی مانده است. همچنین «دانشنامه‌ی شاهی» را محمد اخباری استرآبادی به پیروی از «جامع العلوم» نگاشته است.

پیش از آنکه ایرانیان خود دست به تألیف فرهنگنامه یا دایرة المعارف‌هایی به معنای امروزی بزنند تعدادی از خارجیان آثاری را درباره‌ی ایران و تمدن و فرهنگ ایرانی پدید آوردند. اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم میلادی چند اثر ارزشمند به‌وسیله خاورشناسان چاپ و انتشار یافت. از آن جمله «فرهنگ ایران باستان» تألیف فردریک اشیگل و «نام‌نامه‌ی ایرانی» اثر فردیناند یوستی است. اثر دیگری که باید نام برد «اساس فقه اللغة‌ی ایرانی» است. این اثر را عده‌ای از ایران شناسان برای شناخت زبان‌ها، تاریخ، جغرافیا، ادبیات، مذاهب و گویش‌های ایران تألیف کرده‌اند که البته بیشتر به معرفی زبان‌ها پرداخته است.

اما دایرة المعارف نگاری با ضوابط و معیارهای امروزی در ایران از سال ۱۳۱۷ هجری شروع شد. در این سال سعید نفیسی فرهنگنامه‌ای مشتمل بر لغات فارسی و اعلام ایرانی و خارجی را شروع کرد، اما به سبب شروع جنگ جهانی دوم، این کار متوقف شد. در سال ۱۳۲۴ هجری مجلس شورای ملی طبع و انتشار «لغت نامه‌ی» دهخدا را تصویب کرد. علامه دهخدا در ضمن شرح لغات، به شرح اعلام تاریخی، جغرافیایی نیز پرداخته است و دکتر محمد معین و دکتر سید جعفر شهیدی - که پس از دهخدا عهده‌دار کار بودند - نیز بنا به وصیت خود، کار را به همان شیوه دنبال کرده‌اند.

در سال ۱۳۲۷ هجری، سید حسین حسینی برای ترجمه‌ی چاپ اول «دایرة المعارف اسلام» عده‌ای از دانشمندان را گرد هم آورد. مقالاتی از «دایرة المعارف اسلام» در سطح این عده ترجمه شد، اما به چاپ نرسید. در سال ۱۳۴۸ هجری بار دیگر ترجمه‌ی این اثر آغاز شد و چون کاستی‌های زیادی در باره‌ی ایران در دایرة المعارف وجود داشت، تعدادی از مقالات دوباره تألیف و تدوین گردید و سرانجام با نام «دانشنامه‌ی ایران و اسلام» منتشر شد؛ اما پیش از تدوین دانشنامه، دو اثر دیگر نیز در ایران چاپ و منتشر شد. «دایرة المعارف فارسی» به سرپرستی غلامحسین مصاحب و «کتاب ایران‌شهر» در دو جلد که به‌وسیله یونسکوی تهران انتشار یافت.

در سال ۱۳۳۳ هجری مؤسسه انتشارات «فرانکلین» تهران تصمیم گرفت که ترجمه‌ای از «دایرة المعارف وایکینگ» را چاپ و منتشر نماید. این کار به عهده‌ی غلامحسین مصاحب گذاشته شد. وی عده‌ای از دانشمندان ایرانی را دعوت کرد و تصمیم گرفت که مقالات مربوط به ایران را از نو تألیف نماید تا مطالب آن برای فارسی زبانان مناسب و سودمند باشد.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی با توجه به پیشینه درخشان فرهنگ و تمدن اسلامی و با توجه به ناکافی بودن دایرة المعارف‌های موجود و ضرورت زمانی و همچنین نیاز به تلاش برای شناساندن این فرهنگ عظیم به پویندگان حقیقت، علم و معرفت، به ویژه جوانان، ضرورت تدوین و تألیف فرهنگنامه‌هایی با اصول و ضوابط دقیق علمی بیش از پیش احساس می‌شد. افزون بر این چاپ تازه دایرة المعارف اسلام در غرب که مانند چاپ‌های قدیم آن با برخی غرض ورزی‌ها و اشتباهاتی اساسی، همراه بود، بر ضرورت انجام کارهای جدید توسط مسلمانان و ایرانیان می‌افزود، لذا در پاسخ به چنین نیازی عظیم بود که دایرة المعارف‌های پر شماری در ایران پس از انقلاب تدوین و تألیف شد. از آن جمله: «دایرة المعارف بزرگ اسلامی» زیر نظر کاظم موسوی بجنوردی، «دایرة المعارف تشیع» زیر نظر صدر حاج سید جوادی، خرمشاهی و فانی، «دانشنامه‌ی جهان اسلام» زیر نظر دکتر غلامعلی حداد عادل و «دانشنامه‌ی بزرگ فارسی» زیر نظر احمد بیرشک را باید نام برد.

❖ تاریخچه‌ی دایرة المعارف نگاری برای کودکان در ایران

فکر تألیف دایرة المعارف برای خوانندگان کودک، نوجوان و جوان فکر تازه‌ای نیست. چنین کتاب‌هایی در جهان پیشینه‌ای طولانی دارند، اما این کار در ایران سابقه‌ی چندانی ندارد. نخستین گام در این راه ترجمه‌ی «فرهنگ نامه‌ی طلایی» برتاموریس پارکر توسط رضا اقصی بود. در این فرهنگنامه‌ی هجده جلدی که در سال ۱۳۴۶ در تهران چاپ و منتشر شد، یک جلد برای مسایل ایران تألیف و بقیه ترجمه شده بود.

طرح ساختن این فرهنگنامه، نزدیک به هزار و پانصد مقاله در زمینه‌های مختلف علمی، ادبی، تاریخی، جغرافیایی و غیره را در برمی‌گیرد. زبان و بیان مقالات ساده و روان است. معیارهایی از قبیل صحت مطالب، رعایت اصول دایرة المعارف نویسی و جذابیت‌های بصری در آن رعایت شده، اما به دلیل اینکه ترجمه‌ی اثری آمریکایی است و هویت ایرانی ندارد، پاسخگوی نیاز خواننده‌ی کودک و نوجوان ایرانی به‌ویژه در دوران تحولات شگرف اجتماعی، علمی و فرهنگی در ایران و جهان نیست.

کوشش دیگری که در این زمینه به عمل آمد، تألیف و تدوین و انتشار «دایرة المعارف خردسالان» در سال ۱۳۵۰ ه.ش. به وسیله‌ی مهرداد مهرین بود. در مقدمه‌ی کتاب و در معرفی آن آمده است: «این کتاب نخستین دایرة المعارفی است که در ایران برای خردسالان تألیف شده و چون نخستین دایرة المعارف است، نباید بی‌عیب و نقص باشد». طرح ساختن این اثر مطالب خواندنی برای خردسالان را در بر می‌گیرد، از آن جمله: منظومه‌ی شمس و جغرافیای جهان، شگفتی‌های جهان جانوران، خواص ویتامین‌ها، میوه‌جات و سبزیجات، داستان‌های کودکان و فولکلور، چیستان، قطعاتی از شاهکارهای ادبی ایران و جهان، ورزش، عجایب جهان، اختراعات، ادبا، شعرای جهان و مشاهیر جهان. اما این دایرة المعارف هم بیشتر گردآوری اطلاعات عمومی است و نه یک دایرة المعارف به مفهوم دقیق علمی. هیچ یک از اصول و معیارهای دایرة المعارف نویسی، به ویژه معیارهای خاص دایرة المعارف کودکان، در آن رعایت نشده است. مهم‌ترین و اساسی‌ترین گامی که در این راه برداشته شد، پیشنهاد تألیف «فرهنگنامه‌ی کودکان و نوجوانان» از سوی ایرج جهانشاهی در شورای کتاب کودک بود. شورای کتاب کودک با توجه به نیازی که احساس می‌کرد، تصمیم گرفت که پدیدآورنده‌ی چنین اثری باشد. کار از سال ۱۳۵۸ ه.ش. با توجه به نیاز، هدف و ویژگی‌هایی خاص خود آغاز شد.^۱

۱. ماهنامه کیهان فرهنگی